

**III BEYNƏLXALQ TÜRK DÜNYASI
ARAŞDIRMALARI SİMPOZİUMUNUN**

MATERİALLARI

CİLD I

Qapaq Dizaynı: Recep TETİR

ISBN 978-9952-8301-2-5

Mətbəə Sertifikat No:

Mətbəə Ünvanı:

SİMPOZİUMUN MATERİALLARI

CİLD I

III BEYNƏLXALQ TÜRK DÜNYASI ARAŞDIRMALARI SİMPOZİUMU

25-27 May 2016 Bakı

III. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU

25-27 Mayıs 2016 Bakü

III. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТҮРКІ ӘЛЕМІ ЗЕРТТЕУЛЕРІ СИМПОЗИУМЫ

25-27 Мамыр 2016 ж Баку

III ХАЛЫК-АРА ТӨРКИ ДОНЪЯЪЫН ӨЙРӘНЕҮГӘ АРНАЛҒАН СИМПОЗИУМ

25-27 май 2016 йыл Баку

III- ЭЛ АРАЛЫК ТҮРК ДҮЙНӨСҮ ИЗИЛДӨӨЛӨРҮ СИМПОЗИУМУ

2016-жыл 25-27- май Баку

REDAKTOR

Prof. Dr. Hikmet KORAŞ

2016 Bakı

ÇAĞDAŞ SIRP EDEBİYAT DİLİNDE ARKAİK TÜRKÇE KELİMELER VE BU KELİMELERİN ÇAĞDAŞ TÜRK EDEBİYAT DİLİNDEKİ DURUMU*

Yrd. Doç. Dr. Hakan YALAP**

Doç. Dr. M. ĐINĐIĆ***

Özet: Bu bildiri, çağdaş Türk edebi dilini referans alarak çağdaş Sırp edebiyatı dilinde eski Türkçe kelimelerin analizini gösterir. Bu çalışmanın materyali Matica Srpska'nın Sırpça-Hırvatça standart edebi dili sözlüğünden çıkartılmış ve Matica Srpska'nın Sırp dili sözlüğünün içindeki yeri kıyaslanmıştır.

Türkçe kelimelerdeki analiz, son elli yılda bu kelimelerin popülerliğini yitirdiği ve etkisi olmayan bir birikimin parçası haline geldiğini göstermektedir. Sonuçlar bugünkü edebiyat dilinde 3000 Türkçe kelime bulunduğunu göstermektedir ve bu Škaljić tarafından yazılan sözlükteki Türkçe kelimelerin 3'te 1'idir. 3000 Türkçe kelimenin %50'si ise arkaik Türkçe kelimelerdir.

Analiz ayrıca, Çağdaş Türkçe Sözlüğü kaynak olarak kullanarak sözlüğün çağdaş Türk dilindeki durumunun izahatını de içermektedir. Bu Türkçe kelimelerin bazıları, genel Türkçe sözlük birikimine aittir: (*avdžija* (tur. avcı), *dunder/dunderin* (tur. dülger), *memur* (tur. memur) *zendil* (tur. zengin), *pendžer* (tur. pencere), *vatan* (tur. vatan). Diğerleri ise *baljemez* (tur. balyemez), *diba* (tur. diba), *kanara* (tur. kanara), *nefer* (tur. nefer), *hara* (tur. hare), *dželep* (tur. celep) gibi Türkçede pasif kelime hazinesine aittir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Kelime, Kelime Birim, Pasif Sözlük Hazinesi, Türkçe Kelimelerin Kaybı, Türkçe, Sırpça.

Archaic Turkism's in Contemporary Serbian Literary Language and Their Status in Contemporary Turkish Literary Language

Abstract: The paper offers an analysis of the archaic Turkism's in contemporary Serbian literary language with reference to their status in contemporary Turkish literary language. Material for this study was excerpted from the Dictionary of Serbian-Croatian Standard Literary Language of *Matica Srpska* and compared to its status in Dictionary of Serbian Language of Matica Srpska.

Analysis of Turkism's has shown that Turkism's in recent fifty years have become out-of-date and a part of the passive lexical fund. The results have shown that there are about 3000 Turkism's nowadays in literary language and this is one third from the whole number of Turkism's noted in the Dictionary by Škaljić. From 3000 turicisms, 50% belong to archaic Turkism's.

Analysis also includes the description of the status of this lexical material in contemporary Turkish language, by using as a source the Dictionary of Standard Turkish Language (Türkçe Sözlük). Some of these Turcisms belong to the Turkish general lexical fund (*avdžija* (tur. avcı), *dunder/dunderin* (tur. dülger), *memur* (tur. memur) *zendil* (tur. zengin), *pendžer* (tur. pencere), *vatan* (tur. vatan) and others became the part of passive lexical fund in Turkish as well (*baljemez* (tur. balyemez), *diba* (tur. diba), *kanara* (tur. kanara), *nefer* (tur. nefer), *hara* (tur. hare), *dželep* (tur. celep).

Keywords: Turcism, lexeme, passive lexical fund, disappearance of Turcisms, Turkish language, Serbian language.

Türkler ve Sırp lar on dördüncü yüzyıldan itibaren yoğun sosyal, siyasî ve kültürel etkileşimler sonucunda kelime alışverişinde bulunmuştur. 1389 Kosova Savaşından itibaren Osmanlı Devleti, Balkanlardaki imar faaliyetleriyle birlikte özellikle cemiyet hayatına yönelik uygulamaları, üretim ve ticaretle gözle görünür bir medeniyet kurmuştur. “Osmanlı kültür coğrafyasına şöyle bir göz atacak olursak edebiyat tarihimize katkıda bulunan şairlerin büyük bir bölümünün de Balkanlardaki şehirlerde doğduğu görülecektir. Bir başka ifade ile Osmanlı Devleti'nin şair kadrosunun önemli bir bölümünü Rumeli yetiştiriyordu dense, mübalağa edilmiş olmaz” (İsen: 1997, 515). Balkanlardaki klâsik edebiyat eserleriyle de Türkçe bu coğrafyada bir itibar dili hâline gelmiştir. O derecede ki, hangi ırktan olursa olsun bir kimsenin şehirlî sayılabilmesi Türkçe bilmesine bağlıydı (İsen: 1997, 514). Bu vesileyle Türkçe bölgenin yerli dilleriyle iletişime geçmiştir. Sırpça, Türkçeyle en çok etkileşimde olan dildir. Böylelikle

* Bu bildiri, Sırbistan Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından maddi olarak desteklenen "Ölçünlü Sırpçanın Lengüistik Araştırmaları ve Sırp Bilimler ve Sanatlar Akademisi Sırpça Hırvatça Yazı Dili ve Ağzları Sözlüğü" adlı proje (No: 178009) esas alınarak hazırlanmıştır.

** Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, hakanyalap@nevsehir.edu.tr

*** Sırp Bilimler ve Sanatlar Akademisi Sırp Dili Enstitüsü, mdjindjic@orion.rs

Sırpça, Türkçeden çok fazla alıntı barındırmaktadır. Sırpçadaki Türkçe ve Türkçe vasıtasıyla geçmiş Arapça-Farsça kelimeler, “Turcism/ Türkizm” olarak adlandırılır. Bu alıntı kelimeler -Türkizm-, sözlükbilimci ve dilbilimcilerin 18. yüzyılda başlayan araştırmalarının konusu ve dil ilişkilerinde en çok araştırma alanı olmuştur. On dokuzuncu yüzyıldan bu yana Türkçe alıntılara var olan merak birçok makale, araştırma, tartışma ve sözlük ile sonuçlanmıştır. Bu çalışmalar neticesinde, Arapça-Farsça kelimelerin de Türkçe vasıtasıyla Sırpçaya geçtiği tespit edilmiştir. Sırp Kiril Alfabetini icat eden Sırp dilbilimcisi ve halk edebiyatçısı Vuk Stefanović Karadžić, 1818 yılında hazırladığı ilk Sırpça sözlüğünün ikinci baskısını yaptığı zaman, sözlükten binlerce Türkçe kelimeyi atmaya çalışmıştır. Ancak, Türkçe kelimeleri sözlüğünden atacağı yerde 500 civarında yeni Türkçe kelimeyi daha sözlüğüne almak mecburiyetinde kalmıştır (Peco: 1987, 10).

Baskı	Yıl	Toplam kelime sayısı	Türkçe kelimelerin sayısı
Sırpça sözlüğünün birinci baskısı	1818	26.270	2.500
Sırpça sözlüğünün ikinci baskısı	1852	40.000	3.700

1957 yılında Abdulah Škaljić tarafından hazırlanan Sırpça-Hırvatça dilindeki Türkçe kökenli kelimelerden oluşan sözlüğü referans göstererek Sırpça'daki Türkçe kelimelerin sayısının 1960'lı yıllardan bu yana 9000'den 3000 seviyesine düştüğünü ve bu 3000 kelimenin yaklaşık yarısının Sırpçada aktif olarak kullanıldığını görebiliriz. Bu kelimeler Sırpçaya yerleşmiş ve tamamen kalmıştır. Günümüz Sırbistan'ında her insanın kullandığı bu kelimelere birkaç örnek vermek yerinde olacaktır: *čarapa* (çorap), *čelik* (çelik), *parče* (parça), *mušterija* (müşteri), *komšija* (komşu), *boja* (boya), *sat* (saat), *šećer* (şeker), *čorba* (çorba), *ćilim* (kilim), *kaiš* (kayış, kemer), *kavez* (kafes) v.s. (Đindić: 2013, 553).

Türkçe kelimelerin, Sırp edebiyat dilinde ve günlük hayatındaki kullanımının bu kadar kısa sürede nasıl azaldığının da ciddi bir şekilde araştırılması gerekmektedir. Bu durum hem Türkçe hem de Sırpça için büyük önem arz etmektedir. Bu bildiride kullanılan temel materyalle Türkçe kelimelerin Sırpçadaki bugünkü durumu yansıtılmaktadır. Veri kaynağı olarak Matica Srpska'nın altı ciltlik Sırp-Hırvatça yazı dili sözlüğü kullanılmıştır.¹ Alıntıların çağdaş Sırpçada bulunup bulunmadığını saptamak amacıyla *Matica Srpska Sözlüğü*², çağdaş Türkçede ise Türk Dil Kurumunun *Türkçe Sözlük'ünden*³ ve internet üzerindeki Büyük Türkçe Sözlük veri tabanından yararlanılmıştır.

Elli sene önce yayımlanan en kapsamlı Sırpça sözlük olan *Matica Srpska* ortaya çıktığı dönemde Türkçe kelimelerin büyük çoğunluğu hâlâ genel sözlük hazinesinin bir parçasıydı. Fakat Türkçe kelimeler bugün, sözlüğün yazımından kırk iki sene sonra, artık pasif sözlük hazinesine⁴ girmiş bulunuyor. Örneğin, *đumruk* (gümrük), *terzija* (terzi), *jabana* (yaban), *javaš* (yavaş), *jordam* (yordam), *hair* (hayır), *hasna* (hasna), *zirat* (ziraat), *džam* (cam), *nijet* (niyet), *utija* (ütü), *duvar* (duvar), *terdžuman* (tercüman), *đumiš* (gümüş), *zenđil* (zengin), *ilač/iladž* (ilaç), *karišik*⁵ (karişik), *oka* (okka) vs.

Bazı kavramları karşılamakta kullanılan kelimelerin yerini zaman içerisinde yeni kelimeler almıştır: *đumruk* (gümrük) → *carina*; *duvar* → *zid*; *pendžer* (pencere) → *prozor*. Öte yandan, kelimenin karşıladığı kavramın değerini yitirmesi ve adının unutulması gibi önemli bir olay daha vardır: *oka* (okka), *tetik* (tetik), *pala* (pala), *divit* (divit), *endeze* (endaze) vs.

Türkiyenin çok uzun süre önce başlayan modernleşme sürecinde zaten kısıtlı olan doğu ile ilişkileri iyice zayıflamış, bir Avrupa Devleti olan Türkiye bu vesileyle dilindeki Arapça ve Farsça kelimeleri yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Buna rağmen edebiyat dili olan Farsça ve bilim dili olan Arapça, Türkçe üzerinde yine de etkili olmuştur. Bu etkiye rağmen Türkçe kısa zamanda Osmanlı Devleti'nin bilim ve sanat dili olmuştur. Fakat Balkanlarda gelişen Divan Edebiyatı vasıtasıyla Arapça ve Farsça kelimeler Sırpça üzerinde etkili olmuştur. Balkanların en önemli kültür şehirlerinden biri olan Belgrad, Hâlis (ö. 1747), Kamil Paşa, Muhterem, Nâşid (ö.1766), Nasib (ö. 1705), Negamî, Nürî, Sâdık (ö. 1595), Saîd (ö. 1551), Şehriyâr ve Vâlihî'nin doğduğu şehirdir (İsen: 1997, 518). Bugün Sırpçada Türkçe vasıtasıyla geçen Arapça-Farsça kelimeler hâlâ muhafaza edilmektedir. Lâkin Sırpçaya geçen bu

¹ Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika, Matica srpska – Matica hrvatska, Novi Sad – Zagreb 1971-1976.

² Rečnik srpskoga jezika, Matica srpska, Novi Sad, 2007.

³ Türkçe Sözlük, 11. bs, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 2010.

⁴ Pasif kelime hazinesinde, artık kullanılmamakta olan veya kullanımı sınırlı olan Türkçe kelimeler, eski biçimler, tarih ile ilişkili olan kelimeler yer almaktadır.

⁵ Bu eskimiş kelime *Karişik* soyadı aracılığıyla izleri bugünlere kadar korumuştur.

kelimeler öylesine muhafaza edilmiştir ki, standart Sırp dilinin bir parçası olan *duvan* (tur. duhan⁶), *alaşa* (tur. alaşa⁷), *bazulmet* (tur. bazubend⁸), *čilaš* (tur. çil at), *čust* (tur. çüst⁹) gibi bazı kelimelerin, Türkçede günlük konuşma dilinde çok fazla kullanılmadığı görülmektedir. Öyle ki, Arapça kökenli *duhan* kelimesi Türkçenin yazı dilinde çoktan¹⁰ kullanımdan düşmüş ve onun yerine günümüzde *tütün* kelimesi kullanılmaktadır.

Öte yandan. *ajan* (tur. âyan), *bazardan* (tur. bezirgân), *baljemez* (tur. balyemez), *diba* (tur. diba), *dundar* (tur. dümdar), *espap* (tur. esbap), *zijančer* (tur. ziyankâr), *kanara* (tur. kanara), *mazbata* (tur. mazbata), *mangura* (tur. mangır), *maraz* (tur. maraz), *mahmudija* (tur. mahmudiye), *miralaj* (tur. miralay), *mirija* (tur. mirî), *mukadem* (tur. mukaddem), *mulazim* (tur. mülazım), *murafa* (tur. murafaa), *muselez* (tur. müselles), *mutesarif* (tur. mutasarrıf), *muhasera* (tur. muhasara), *muhafiz* (tur. muhafız), *mušir* (tur. müşir), *nefer* (tur. nefer), *peškeš* (tur. peşkeş), *redif* (tur. redif), *ridžal* (tur. rical), *ruždija* (tur. rüştiye), *rufet* (tur. hırfet), *salta* (tur. salta), *sarf* (tur. sarf), *softa* (tur. softa), *sufara* (tur. supara), *taftija* (tur. sahtiyan), *tevbija* (tur. tevabi), *tevdil* (npema tur. tebdil), *tezgere* (tur. teskere), *tekavud* (tur. tekaüdiye), *telbiz* (tur. telvis), *temerut* (tur. temerrüt), *temre* (tur. temren), *tetrivan* (tur. tahtirevan), *teçmil* (tur. teknil), *teferič* (tur. teferrüç), *tuvana* (tur. tüvana), *tugjan* (tur. tuğyan), *tumbečija/tumbečina* (tur. tömbeki), *tutija* (tur. tutya), *hara* (tur. hare), *harar* (apap) (tur. harar), *harba* (tur. harbe), *hatula* (атула) (tur. hatıl), *hašer* (tur. haşir), *džamadan* (tur. camadan), *džanfez* (tur. canfes), *džebe* (tur. cebe), *dželep* (tur. celep), *džerida/džeride* (tur. ceride), *džerima* (tur. cereme), *šešana* (tur. şışhane), *šičar* (tur. şikâr) gibi birçok kelimenin Türkçede ve aynı zamanda Sırpçada kullanım alanının azaldığını görmekteyiz.

Yaptığımız karşılaştırma neticesinde de, kelimelerin bazılarının (*duvar*, *pendzer*, *avlija*, *musafir* gibi) hâlâ Sırpça ağızlarında yaşadığını belirtmemiz gerekiyor. Sırpça ağızları ile çağdaş Sırpçanın Türkizm söz varlığı açısından karşılaştırılması çalışmalarında ölçünlü dil yanında Sırpça ağızlarının da önemli bir alan olduğunu göstermesi bakımından dikkate değer bir durumdur.

KAYNAKÇA

Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>.

Đinđić, Marija (2013). *Turcizmi u savremenom srpskom književnom jeziku (semantičko-derivaciona analiza)*, doktorska disertacija (basılmamış Doktora Tezi), Beograd.

Erdem, Mehmet Dursun (2013). Ağız Sözlükçülüğü Üzerine. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 8/95, 95–102.

İsen, Mustafa (1997). Ötelerden Bir Ses Divan Edebiyatı ve Balkanlardaki Türk edebiyatı Üzerine Makaleler, Ankara: Akçağ Yayınları.

Karadžić, Vuk Stefanović (1818), *Sabrana dela Vuka Karadžića*, knjiga druga, Srpski rječnik istumačen njemačkijem i latinskijem riječima, Beograd.

Karadžić, Vuk Stefanović (1852), *Srpski rječnik istumačen njemačkijem i latinskijem riječima*, Beč.

Peco, Asim (1987). *Turcizmi u Vukovim rječnicima*, Beograd: Vuk Karadžić.

Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika, Matica srpska – Matica hrvatska, Novi Sad – Zagreb 1971-1976.

Rečnik srpskoga jezika, Matica srpska, Novi Sad, 2007.

Škaljić, Abdulah (1989). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

Tarama Sözlüğü I-VIII (1995). Ankara: TDK Yayınları.

Tietze, Andreas (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, Cilt 1, A-E, Simurg Yayınları: İstanbul-Viyana.

Tulum, Mertol (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkçe Sözlük (2010). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

⁶ Duhan: Tütün (Tulum: 2011, 616).

⁷ Alaşa: Karışık renkli (Tarama Sözlüğü I: 1995, 81). Sert başlı, huysuz, haşarı (at) (Tarama Sözlüğü I: 1995, 88).

⁸ Bazubend: Kolçak, ellik (Tulum: 2011, 381).

⁹ Çüst: yağmıklık, çalak, çapar (Tulum: 2011, 538).

¹⁰ Tietze de (2000, 658) *duhan* kelimesi için 16. yüzyılın bir kaynağına yer vermiştir.